

УДК 343.85

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.34>**Олександр Михайлик,**

кандидат юридичних наук,

докторант кафедри управління безпеки, правоохоронної та антикорупційної діяльності

ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ, ЯКА ВЧИНЯЄ НАСИЛЬСТВО В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

У статті наведено теоретико-прикладний аналіз та визначено кримінологічну характеристику особи, яка вчиняє насильство в установах виконання покарань.

Так, якщо характеризувати особу типового насильницького пенітенціарного злочинця, то в неї переважатимуть вищенаведені ознаки. За віком: а) до 30 років – 58,1%; б) 30–40 років – 37,2%; в) 40–50 років – 2,4%; г) вік не має значення – 2,3%. Рівень освіти, особи, яка вчиняє насильство в установах виконання покарань, розподілився таким чином: а) особи з неповною середньою освітою – 75,1%; б) із загальною середньою – 14,9%; в) із середньою спеціальною – 7,5%; г) із вищою освітою – 2,5%.

Установлено, що переважна більшість насильницьких злочинів в установах виконання покарань вчиняється засудженими чоловічої статі.

Щодо поведінки засудженого під час відбування покарання, то 82,9% осіб, які вчинили насильство в установах виконання покарань, були порушниками режиму, відповідно, 17,1% засуджених не належали до цієї категорії.

За показником попередньої судимості кримінально-правова кваліфікація злочину (злочинів), за який (які) відбували покарання особи, які вчинили новий насильницький злочин під час відбування покарання в установах виконання покарань, має такий вигляд: ст. 115 Кримінального кодексу України – 36,4%; ст. 121 – 31,9%; ст. 185 – 14,0%; ст. 186 – 22,9%; ст. 187 – 45,5%; ст. 296 – 5,7%; ст. 307 – 9,3%; ст. 309 – 14,3%; ст. 342 – 5,2%; ст. 345 – 5,3%; ст. 391 – 4,7%; ст. 392 – 4,9%.

За результатами проведеного дослідження сформульовано кримінологічний портрет особи, яка вчиняє насильство в установах виконання покарань, – це засуджена особа чоловічої статі віком 18–30 років, із низьким освітнім рівнем, яка відбуває покарання у виправній колонії середнього або максимального рівня безпеки за вчинення злочинів насильницької або корисливо-насильницької спрямованості, є представником неформальної групи негативної спрямованості та порушником установленого порядку відбування покарання.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, особа злочинця, насильство, установа виконання покарань, засуджені, персонал.

Постановка проблеми. У кримінологічній науці справедливо зазначається, що вдале запобігання злочинам можливо лише в тому разі, якщо увага буде сконцентрована на особі злочинця. Можна сказати, що особа злочинця – основна і найважливіша ланка всього механізму злочинної поведінки. Тому її особливості, що породжують таку поведінку, мають бути безпосереднім об'єктом запобіжного впливу. З огляду на це проблема особи злочинця є головною і водночас найбільш складною проблемою кримінології.

Варто погодитися з позицією С.А. Шалгунової, що особа злочинця – поняття умовне. Утім, «середньостатистичний злочинець» завжди буде необхідним суспільству для вироблення відповідних заходів запобігання. Практична та наукова значущість поняття особи злочинця полягає в тому, що воно дає

можливість проводити класифікацію особи злочинця, розробляти методики вивчення особи злочинця, аналізувати злочинність та злочини, прогнозувати злочинну поведінку [1, с. 294]. Багатоаспектність особливостей особи злочинця в умовах місць несвободи Міністерства юстиції України становить науковий інтерес для нас, і, можливо, провівши всебічне та глибоке дослідження особи засудженого, яка вчиняє насильство в УВП, ми внесемо нові корисні відомості у кримінологічну науку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою написання статті стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема: А.В. Абаджяна, Ю.М. Антоняна, М.П. Барабанова, В.С. Батиргарєєвої, А.І. Богатирьова, І.Г. Богатирьова, В.В. Василевича, М.Г. Вербенського, В.О. Глушкова,

В.В. Голіни, Б.М. Головкина, О.М. Гуміна, І.М. Даньшина, С.Ф. Денисова, Т.А. Денисової, О.М. Джужі, А.І. Долгової, В.М. Дрьоміна, А.П. Закалока, А.Ф. Зелінського, Д.О. Зубова, О.Г. Кальмана, І.І. Карпеця, В.В. Коваленка, О.Г. Колба, І.М. Копотуна, О.М. Костенка, В.М. Кудрявцева, О.М. Литвака, О.М. Литвинова, В.В. Лунєєва, П.П. Михайленка, С.С. Мірошніченка, Ю.В. Орла, О.В. Старкова, В.О. Тулякова, Г.А. Туманова, В.Б. Шабанова, В.І. Шакуна, С.А. Шалгунової та інших дослідників.

Метою статі є теоретико-прикладний аналіз та визначення кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє насильство в установах виконання покарань (УВП). Для досягнення поставленої перед науковою публікацією мети ми використали широкий методологічний інструментарій та репрезентативну емпіричну базу. Саме тому особа, яка вчиняє насильство в УВП, розглядається нами на основі проведеного конкретно-соціологічного дослідження (протягом 2014–2018 рр.) за спеціально-розробленою анкетною опитування персоналу УВП (750 осіб) на базі установ усіх 24 областей України (за винятком Автономної Республіки Крим).

Виклад основного матеріалу. Особа засудженого є центральною пенітенціарною проблемою у двох головних практичних аспектах: недопущення нових злочинів після відбування покарання і вчинення злочинів у період перебування в УВП.

На нашу думку, неправильним є пояснення злочинної поведінки засуджених дефектами морально-етичної сфери, неналежними соціальними установками, антисоціальною спрямованістю й іншими категоріями, оскільки це надто загальні категорії, які з трудом піддаються індивідуалізації. Подібні схеми взагалі погано застосовуються до особи засудженого. Адже його характерними рисами якраз є морально-етична неповноцінність, неналежні соціальні установки, антисоціальна спрямованість та ін., тобто вони вже виступали в якості причин учинення злочину, за що особа засуджена і відбуває покарання. Зазначені риси властиві майже усім або більшості засуджених, проте злочини в місцях позбавлення волі вчиняють не всі й навіть не значна частина засуджених, а лише деякі засуджені. Тому важливим завданням науки є з'ясування того, що саме приводить цих деяких до злочину.

Отже, для пояснення злочинної поведінки в УВП і, відповідно, розроблення заходів запобігання їй необхідно в максимальному ступені використовувати все те, що

досліджено кримінологією з питань особи злочинця, природи і причин вчинення злочину. При цьому не слід забувати, що основна частина засуджених, які вже не вперше перебувають у місцях позбавлення волі, відрізняється обмеженістю, примітивністю потреб, низьким рівнем свідомості, недостатністю інтелектуального й естетичного розвитку, що вирішальним чином впливає на характер, мотивацію та механізм їхньої поведінки в УВП.

Як показало проведене нами дослідження, засуджені, які вчинили насильство в УВП, не ставлять перед собою мети виправитися, набути навички соціально схвалюваної поведінки – навпаки, намагаються ухилитися від дотримання правил відбування покарання. Вони не проявляють інтересу ані до роботи, ані до навчання, що, втім, природно для людей маргінального типу, які перебувають у молодому віці.

Зазначені судження підтвердилися і даними, отриманими нами за результатами проведеного протягом 2014–2018 рр. конкретно-соціологічного дослідження з проблем виникнення й поширення насильства в УВП України. Так, якщо характеризувати особу типового насильницького пенітенціарного злочинця, то в неї переважають такі ознаки. За віком: а) до 30 років – 58,1%; б) 30–40 років – 37,2%; в) 40–50 років – 2,4%; г) вік не має значення – 2,3%.

Також важливою соціально-демографічною ознакою в межах кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє насильство в УВП, є рівень освіти, за якою засуджені розподілилися таким чином: а) особи з неповною середньою освітою – 75,1%; б) із загальною середньою – 14,9%; в) із середньою спеціальною – 7,5%; г) із вищою освітою – 2,5%.

Наступним компонентом соціально-демографічних ознак кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє насильство в УВП, є стать. Офіційна статистика вже протягом багатьох десятиліть засвідчує «першість» осіб чоловічої статі над жіночою дотично до вчинення різних видів злочинів. У даному випадку ми, звичайно, не беремо до уваги злочини, де єдиним суб'єктом їх вчинення є особа жіночої статі (наприклад, умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України), залишення в небезпеці, вчинене матір'ю стосовно новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані (ч. 2 ст. 135 КК України)).

Натомість, незважаючи на збільшення жіночої насильницької злочинності [2, с. 84], стосовно пенітенціарної системи цей показник залишається стабільно низьким. І якщо

в пенітенціарній системі й фіксуються злочини, вчинені засудженими жінками, то це переважно злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Тому й переважна більшість насильницьких злочинів в УВП вчиняється засудженими чоловічої статі.

Щодо поведінки засудженого під час відбування покарання, то 82,9% осіб, які вчинили насильство в УВП, були порушниками режиму, відповідно 17,1% засуджених не належали до цієї категорії. За таких обставин є підстави говорити про послідовно-кримінологічний (у першому випадку) та ситуативний (у другому) типи особи насильницького пенітенціарного злочинця.

Як ми вважаємо, можливість учинення нового злочину в період відбування покарання багато в чому залежить від ставлення засудженого до того злочину, за який він відбуває покарання, і до самого покарання. Засуджені доволі рідко щиро каються у вчиненому. Вони доволі часто знаходять у своїй поведінці обставини, які, на їхню думку, якщо не повністю виправдовують їх, то суттєво знижують їх вину у вчиненому. До того ж, засуджені по-різному розуміють каюття, тобто вкладають у це поняття різний зміст.

Останні пенітенціарні дослідження свідчать, що в засуджених, які вчиняють злочини в УВП, «констатується не тільки деформація ціннісних орієнтацій особистості, а й інтенсивний процес формування установки на перевагу злочинної поведінки та злочинного середовища. Типовою властивістю особистості в неодноразово судимих осіб стає активна й відкрита ворожість до вимог суспільства, закону, працівників правоохоронних органів і громадян, які беруть участь в охороні правопорядку» [3, с. 14].

Розвиваючи наведені судження через призму емпіричних результатів проведеного нами дослідження, зазначимо, що деформація ціннісних орієнтацій особистості засуджених виступає внутрішньою причиною вчинення насильства в УВП. Більше того, пенітенціарні кримінологи в системі детермінації пенітенціарної злочинності виділяють самостійну групу причин, яка стосується особистості засуджених. Насамперед, до цієї групи дослідники включають осіб, схильних до агресивної поведінки незалежно від умов існування. До таких засуджених належать як психічно нездорові засуджені [4, с. 36], так і ті, хто в силу сформованого стереотипу поведінки звик вирішувати багато питань шляхом насильства [5, с. 12–13].

Психологічний стан кожного засудженого, який відбуває позбавлення волі, характеризується напруженістю, яку породжують

умови позбавлення волі: ізоляція від суспільства, суворі режимні правила побуту, концентрація засуджених, які відрізняються грубістю та іншими вкрай негативними аморальними якостями тощо. У такій обстановці для кожного засудженого, який відбуває позбавлення волі, характерна внутрішня готовність так чи інакше захистити себе від можливих посягань оточуючих. Це тим більш притаманне потенційним, а тим більше неодноразово судимим рецидивістам, здатним не лише на агресію стосовно інших засуджених, а й на насильницьку протидію адміністрації УВП.

Особи, які вчинили злочини під час відбування позбавлення волі, становлять підвищену суспільну небезпеку, особливо рецидивісти, які становлять переважну більшість із числа тих, хто вчиняє злочини в місцях позбавлення волі [6, с. 4]. Пенітенціарні рецидивісти, як і інші рецидивісти, – злісні злочинці. Про їхнє стійке антигромадське ставлення до громадського порядку свідчить про те, що повторні умисні злочини вчиняються після засудження за умисні злочини. Тим самим вони свідомо ігнорують сам факт засудження – найбільш сильний каральний вплив держави на свідомість правопорушника. Ступінь суспільної небезпеки особистості рецидивістів зростає зі збільшенням тяжкості вчинених злочинів та кількості судимостей за них.

Саме тому важливо виокремлювати таку кримінально-правову ознаку в межах кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє насильство в УВП, як попередня судимість (стаття КК України, за яку особа відбуває покарання на момент вчинення насильства в УВП). За цим показником кримінально-правова кваліфікація злочину (злочинів), за який (які) відбували покарання особи, які вчинили новий насильницький злочин під час відбування покарання в УВП, має такий вигляд:

- ст. 115 «Умисне вбивство» – 36,4%;
- ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження» – 31,9%;
- ст. 185 «Крадіжка» – 14,0%;
- ст. 186 «Грабіж» – 22,9%;
- ст. 187 «Розбій» – 45,5%;
- ст. 296 «Хуліганство» – 5,7%;
- ст. 307 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів» – 9,3%;
- ст. 309 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту» – 14,3%;

– ст. 342 «Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб» – 5,2%;

– ст. 345 «Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу» – 5,3%;

– ст. 391 «Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань» – 4,7%;

– ст. 392 «Дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань» – 4,9%.

У свою чергу, на думку 13,6% опитаних нами практичних працівників УВП, вид злочину, за який особа відбуває покарання, не має значення у формуванні механізму пенітенціарної злочинної насильницької поведінки.

У контексті розроблення кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє насильство в УВП, під час дослідження нами встановлено, що неабияку роль у детермінації насильства в УВП відіграє поділ засуджених на неформальні групи, в результаті чого деякі з них, зважаючи на залежне й підлегле становище, служать «громовідводом» для породжуваної існуванням у виправних колоніях агресивності. Злочинна діяльність таких груп характеризується вчиненням злочинів, потерпілі (або свідки) від яких не звертатимуться до адміністрації з різних причин [7, с. 23].

Емпіричні дані підтвердили наявну в пенітенціарній кримінології позицію, що засуджені, які вчиняють злочини в місцях позбавлення волі, у своїй більшості є представниками неформальних груп негативної спрямованості. Так, щодо місця, яке займає засуджений у злочинній ієрархії (стратифікації засудженого), варто зазначити, що згідно з узагальненими даними, отриманими нами під час проведеного протягом 2014–2018 рр. конкретно-соціологічного дослідження, таке місце у 51,5% випадків впливає на його можливість застосувати насильство по відношенню як до інших засуджених, так і до пенітенціарного персоналу. При цьому насильницькі пенітенціарні злочинці у стратифікації засуджених – це особи

негативної спрямованості; ті, що в ієрархії вище середини; неофіційні лідери.

Висновок

Отже, за результатами проведеного дослідження можемо сформулювати **кримінологічний портрет особи, яка вчиняє насильство в УВП**: це засуджена особа чоловічої статі віком 18–30 років, із низьким освітнім рівнем, яка відбуває покарання у виправній колонії середнього або максимального рівня безпеки за вчинення злочинів насильницької або корисливо-насильницької спрямованості, є представником неформальної групи негативної спрямованості та порушником установленого порядку відбування покарання.

Список використаних джерел:

1. Шалгунова С.А. Дослідження особи злочинця в кримінології. *Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ*. 2005. № 4 (24). С. 293–299.

2. Василевич В. Поняття кримінологічної характеристики насильницьких злочинів. *Право України*. 1997. № 12. С. 82–84.

3. Копотун І.М. Характеристика засуджених, які беруть участь у надзвичайних подіях кримінально-правового характеру у кримінально-виконавчих установах. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. 2013. № 2 (4). С. 8–15.

4. Характеристика личности осужденных (социально-психологический портрет) : учебно-методическое пособие / Бовин Б.Г., Данилин Е.М., Кокурин А.В. и др. ; под ред. О. Г. Ковалева. Москва : НИИ УИС Минюста России, 2004. 42 с.

5. Фомин Н.С. Вопросы дифференциации и индивидуализации воспитательных воздействий на осужденных в новых условиях деятельности УИС : учеб. пособие. Домодедово : ВИПК МВД России, 1999. 48 с.

6. Валигура Б. Функционирование человека в условиях тюремной изоляции (перевод с польского). Москва, 1978.

7. Барбанов Н.П., Березенко Л.А. Кримінологические, уголовно-правовые и организационные меры предупреждения формирования преступных групп и их криминальной деятельности в исправительных колониях: монография. Рязань: Академия права и управления Минюста России, 2004. 203 с.

The article presents a theoretical and applied analysis and determines the criminological characteristics of a person committing violence in penal institutions.

Thus, if one characterizes a typical violent prisoner, then the following characteristics will prevail. By age: a) to 30 years – 58,1%; b) 30–40 years – 37,2%; c) 40–50 years – 2,4%; d) age does not matter – 2,3%. The level of education of a person committing violence in penal institutions was as follows: a) persons with incomplete secondary education – 75,1%; b) with an overall average of 14,9%; c) with average special – 7,5%; d) with higher education – 2,5%.

It is established that the vast majority of violent crimes in penitentiary institutions are committed by male convicts.

Concerning the behavior of the convicted person while serving their sentence, 82,9% of persons committing violence in penal institutions were violators of the regime, respectively, 17,1% of the convicted did not belong to this category.

According to the previous conviction index, the criminal qualification of the crime (s) for which persons who committed a new violent crime while serving their sentence in the penal institutions were serving their sentences is as follows: Art. 115 of the Criminal Code of Ukraine – 36,4%; Art. 121 – 31,9%; Art. 185 – 14,0%; Art. 186 – 22,9%; Art. 187 – 45,5%; Art. 296 – 5,7%; Art. 307 – 9,3%; Art. 309 – 14,3%; Art. 342 – 5,2%; Art. 345 – 5,3%; Art. 391 – 4,7%; Art. 392 – 4,9%.

According to the results of the study, a criminological portrait of a person committing violence in penal institutions is formulated – a convicted male of 18–30 years old, with a low educational level who is serving a sentence in a penal colony of medium or maximum security for committing crimes of violence or self-violence, is a representative of an informal group of negative orientation and a violator of the established order of serving a punishment.

Key words: criminological characteristics, person of the offender, violence, penal institution, convicts, personnel.

